

TURYSTYKA SPOŁECZNA W POLSCE

MONOGRAFIA NAUKOWA
PRZEWODNIK DOBRYCH PRAKTYK

Turystyka społeczna w Polsce

Monografia naukowa

pod redakcją Andrzeja Stasiaka

Przewodnik dobrych praktyk

Kraków – Świdnica 2021

Redakcja naukowa
ANDRZEJ STASIAK

Recenzenci monografii:
PIOTR OLEŚNIEWICZ
DANIEL PUCIATO

Redakcja techniczna i skład
ROMAN ZADORA

Okładka
NATALIA FIGIEL

© COPYRIGHT BY AUTHORS & COTG PTTK KRAKÓW & FUNDACJA SYMBIOZA

Ministerstwo
Rozwoju i Technologii

Publikację wydano w ramach dofinansowania zadania publicznego ze środków Ministerstwa Rozwoju, Pracy i Technologii zgodnie z zawartą Umową nr III/27/P/63003/2810/21/DT pomiędzy ww. ministerstwem a Fundacją Symbioza

Kraków – Świdnica
Grudzień 2021

ISBN 978-83-963906-1-5

Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze
Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK
Oficyna Wydawnicza „Wierchy”
31-010 Kraków, ul. Jagiellońska 6
www.cotg.pttk.pl

Spis treści

Wprowadzenie (<i>Andrzej Stasiak</i>)	7
1. Turystyka społeczna – ramy teoretyczne	
1.1. Turystyka społeczna: geneza i istota (<i>Armin Mikos von Rohrscheidt</i>)	13
1.2. Uczestnicy, formy i kierunki rozwoju współczesnej turystyki społecznej (<i>Armin Mikos von Rohrscheidt</i>)	31
1.3. Turystyka społeczna w badaniach naukowych (<i>Karolina Korbiel, Iwona Dominek</i>)	63
2. Ekonomia społeczna w turystyce	
2.1. Gospodarczy wymiar turystyki społecznej (<i>Sylwia Osojca-Kozłowska</i>)	83
2.2. Rola podmiotów ekonomii społecznej jako kreatorów popytu i podaży na rynku turystycznym na wybranych przykładach (<i>Agnieszka Nowak</i>)	115
3. Podróże grup defaworyzowanych	
3.1. Oferta dla seniorów w kontekście turystyki społecznej – istota i zróżnicowanie (<i>Piotr Kociszewski</i>)	135
3.2. Bariery rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych na Dolnym Śląsku w świetle wyników badań ankietowych (<i>Katarzyna Trybuś</i>)	165
3.3. Turystyka szkolna klas IV–VIII w opinii nauczycieli – bariery i korzyści (<i>Iwona Dominek, Karolina Korbiel</i>) . . .	181
4. Udostępnianie przestrzeni dla turystyki	
4.1. Szlaki turystyczne jako ważny element infrastruktury służącej uprawianiu turystyki (<i>Jerzy Kapłon</i>)	205
4.2. Wnioski z kontroli NIK na Wschodnim Szlaku Rowerowym Green Velo w kontekście rozwoju turystyki społecznej (<i>Urszula Dziedzic, Andrzej Trojanowski</i>)	233

5. Otoczenie turystyki społecznej

5.1. Związki terroryzmu z ruchem turystycznym – implikacje dla turystyki społecznej (<i>Waldemar Zubrzycki</i>) .	255
5.2. Rola technologii cyfrowych w procesie rozwoju turystyki społecznej (<i>Piotr Zawadzki</i>)	281
5.3. Znaczenie socjoterapii w turystyce zdrowotnej na obszarach wiejskich (<i>Michał Roman, Antoni Roman, Arkadiusz Niedziółka</i>)	295
Spis tabel	316
Spis rysunków	317
Przewodnik dobrych praktyk	319

3.3. Turystyka szkolna klas IV–VIII w opinii nauczycieli – bariery i korzyści

WSTĘP

Temat turystyki dzieci i młodzieży, w tym turystyki szkolnej, na przestrzeni ostatnich lat jest często podejmowany w badaniach, projektach i publikacjach z obszaru różnych dyscyplin naukowych. Turystyka szkolna, realizowana najczęściej w formie wycieczek szkolnych, jest zjawiskiem zdecydowanie korzystnym i pożądanym. Jej walory są szeroko opisywane. Pozytywne funkcje turystyki szkolnej spełniane są wówczas, gdy – w związku z wyjazdem turystycznym – uda się osiągnąć zamierzone cele. Jednak trzeba pamiętać, że na przeszkodzie w planowaniu bądź realizacji wycieczek szkolnych może stanąć wiele trudności i barier, o czym się już mniej pisze i mówi. Bariery dotyczą zarówno turystów – uczniów, organizatorów – nauczycieli, uczestników procesu – rodziców, jak i czynników zewnętrznych. Mogą one wynikać z różnych sytuacji i uwarunkowań, które towarzyszą współczesnej turystyce i współczesnemu życiu; dotyczą także specyfiki środowiska szkolnego.

WYCIECZKA SZKOLNA JAKO FORMA TURYSTYKI SZKOLNEJ

Turystyka szkolna – jak sama nazwa sugeruje – dotyczy działalności w zakresie turystyki prowadzonej przez szkołę. M. Kugiejko (2019, s. 12) określa ją jako „szeroko rozumiany system, którego skład stanowi zbiór nauczycieli, uczniów i organizatorów turystyki. Za jego

^{**} ORCID: 0000-0002-2604-8593, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Instytut Turystyki, e-mail: iwona.dominek@awf.krakow.pl

^{**} ORCID: 0000-0001-5338-5862, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Instytut Turystyki, e-mail: karolina.korbiel@awf.krakow.pl

otoczenie uważa się atrakcyjne turystycznie miejsca, środowisko naturalne, rodziców i władze administracyjne (otoczenie społeczne), a struktura obejmuje m.in. organizację i przeprowadzanie szkolnych wyjazdów turystycznych”.

I. Janowski (2003, s. 18) definiuje turystykę szkolną w kontekście dydaktycznym, wskazując, że jest ona

[...] odmianą turystyki powszechnej, polegającą na wykorzystaniu zróżnicowanych form działania w środowisku przyrodniczym i kulturowym, realizowaną pod kierunkiem opiekuna (nauczyciela), celem osiągnięcia planowanych założeń dydaktyczno-wychowawczych, z uwzględnieniem elementów krajoznawstwa i rekreacji.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że działania edukacyjne i wychowawcze, ale też opiekuńcze, w obszarze zadań szkoły mogą być realizowane w różnych formach turystyki szkolnej, głównie w formie wycieczek szkolnych. Znalazło to wyraz m.in. w Rozporządzeniu (2018), w którym wyróżniono: wycieczki przedmiotowe, krajoznawczo-turystyczne o charakterze interdyscyplinarnym oraz specjalistyczne krajoznawczo-turystyczne (z pogranicza turystyki kwalifikowanej). Wycieczka szkolna – jak potwierdzają badania – jest podstawową i najpopularniejszą formą działalności turystycznej na gruncie szkolnym (Błaszczak, 2014; Stach, 2017).

Istnieje wiele różnych definicji wycieczek szkolnych. Na podstawie pedagogicznej oraz turystycznej literatury naukowej, a także opracowań praktycznych można wyłonić pewne jej cechy wspólne. Wycieczka szkolna to każde celowe (zamierzone, w określonym z góry zaplanowanym celu) i zorganizowane (świadome, planowe i odpowiednio kontrolowane/nadzorowane) wyjście lub wyjazd (dowolnym środkiem lokomocji) grupy uczniów (jednej lub kilku klas) poza budynek szkoły (z codziennego otoczenia szkoły; poza teren codziennych zajęć lekcyjnych) w naturalne środowisko przyrodnicze lub społeczne, ale też w przestrzeń sztuczną (Centkowski, 1988; Wojtyczka, 2000; Łobożewicz, Bieńczyk, 2001; Jarzyńska, 2007; Okoń, 2007; Zielecki, 2007; Bochenek, 2008; Denek, 2011; Sufa, Błaszczak, 2014; Żuk, 2017; Winiarczyk-Raźniak, 2020).

W praktyce szkolnej (szkoły podstawowej klas IV-VIII) turystyka szkolna realizowana jest np. w formie kilkunastogodzinnych warsztatów czy lekcji w terenie; półdniowych zajęć terenowych, jednodniowych wycieczek, kilku-, kilkunastodniowych zielonych lub białych (zimowych) szkół (błękitnych, ekologicznych szkół). Ich specyfika związana jest z programem nauczania. Dłuższe trwające wyjazdy zawierają elementy turystyki aktywnej. Klasy młodsze odbywają wycieczki

zarówno w najbliższym otoczeniu szkoły, jak i w miejscach niewiele oddalonych od niej: w obrębie miejscowości, w której znajduje się placówka, macierzystego województwa. Klasy starsze wyjeżdżają w odleglejsze regiony kraju, a nawet za granicę.

Na poziomie edukacji szkoły podstawowej wycieczki przygotowywane są w oparciu o roczne plany pracy dydaktyczno-wychowawczej i akceptowane przez radę pedagogiczną na początku roku szkolnego (Kugiejko, 2019).

Podziału wycieczek można dokonać ze względu na wiele różnych kryteriów, m.in. cel wycieczki, jej charakter, czas trwania, stopień trudności, zasięg terytorialny, wykorzystywany środek lokomocji, zakres tematyczny, porę roku, teren penetracji turystycznej, charakterystykę uczestników czy organizatora (zob. m.in. Błaszczak, 2017; Pawelec, 2008).

Podkreśla się, że każda wycieczka, aby mogła spełnić swoje zadania musi być odpowiednio przygotowana i sumiennie przeprowadzona; każdorazowo dobrana do wieku uczniów, ich zdolności i predyspozycji oraz poziomu wiedzy, zainteresowań i potrzeb, a także stanu zdrowia, sprawności fizycznej i stopnia przygotowania czy umiejętności (Pawelec, 2008; Kamel, 2012; Bieńczyk, 2003).

CEL, ZAKRES I METODYKA BADAŃ

Głównym celem opracowania jest rozpoznanie rzeczywistych korzyści płynących z organizacji wycieczek szkolnych, a przede wszystkim wskazanie barier i trudności stojących na przeszkodzie w ich planowaniu i realizacji w opinii nauczycieli klas IV–VIII szkół podstawowych. Pozwoli to lepiej rozumieć realia i okoliczności towarzyszące organizowaniu turystyki szkolnej.

W realizacji empirycznych badań jakościowych zastosowano metodę wywiadu (wywiad nieskategoryzowany), za pomocą którego zgromadzono materiał badawczy. Jako narzędzie posłużył kwestionariusz wywiadu. Zawierał on 18 pytań, w tym pięć pytań metryczkowych (pytania zamknięte i otwarte). Pozostałe pytania to pytania otwarte, których uzasadnieniem jest cel pracy (ich brzmienie zostało przytoczone w części dotyczącej analizy wyników badań). Narzędzie badawcze stworzono na podstawie analizy literatury przedmiotu. Kwestionariusz wywiadu został rozesłany drogą elektroniczną do nauczycieli szkół podstawowych klas IV–VIII przy wykorzystaniu metody kuli śnieżnej. Osoby, które wyraziły zgodę na badanie, proszono o wskazanie następnego respondenta z ich środowiska.

Badania przeprowadzono we wrześniu i październiku 2021 r. Objęto nimi 27 nauczycieli ze szkół Krakowa, Bochni i Katowic, z czego ponad 80% stanowili wychowawcy klas. Wśród badanych przeważała grupa pedagogów z mniejszym stażem, do 20 lat pracy (17 respondentów). W większości byli to nauczyciele klas VII i VIII (ponad 50%). Badani uczyli różnych przedmiotów: najczęściej matematyki i informatyki, a potem kolejno: biologii, chemii, przyrody, fizyki, języka polskiego, języków obcych oraz wychowania fizycznego; najmniej liczni okazali się geografowie. Specjalizacja nauczycieli może być trochę zaskakująca. Jednak z analizy literatury wynika, że każdy z pedagogów jest predystynowany do prowadzenia wycieczek, zarówno jako wychowawca (przygotowując np. wycieczki krajoznawczo-turystyczne), jak i nauczyciel konkretnego przedmiotu (przygotowując np. tzw. „lekcje w terenie”, które mogą dotyczyć w zasadzie każdego przedmiotu).

WYNIKI BADAŃ WŁASNYCH

Turystyka szkolna – jak wskazuje J. Adach (2018) – obejmuje działalność dydaktyczną, nauczycieli i wychowawców tej placówki. Czasem realizowana jest we współpracy z rodzicami, nierzadko przy aktywnym współudziale samych uczniów, zwłaszcza klas starszych. Coraz częściej jednak organizację tych wycieczek oddaje się w ręce biur podróży.

W badaniu zapytano nauczycieli o to, czy zazwyczaj organizują wycieczkę szkolną samodzielnie, czy też współpracują z biurem podróży, fundacją, stowarzyszeniem itp. Z uzyskanych odpowiedzi wynika, że są nauczyciele, którzy organizują wycieczki wyłącznie samodzielnie bądź wspólnie z innymi nauczycielami; niektórzy jednak korzystają z gotowych ofert organizatorów turystyki. Rozkład odpowiedzi w tej kwestii układał się pół na pół (po 11 wskazań). Zaledwie czterech respondentów napisało, iż organizuje wycieczki zarówno samodzielnie, jak i z biurem podróży. Nauczyciele nie podejmowali współpracy z fundacją, stowarzyszeniem (typu PTTK, ZHP, PTSM) czy innym podmiotem zajmującym się krajoznawstwem i turystyką. Z roku na rok obserwowany jest spadek popularności wspomnianych organizacji, które były wiodące dla turystyki dzieci i młodzieży w ubiegłym wieku (Kugiejko, 2019).

W przypadku samodzielnie organizowanych wycieczek podawano powody takich działań:

[...] Wycieczki organizuję samodzielnie. W ten sposób minimalizuję koszty wyjazdu. Tym samym z wycieczki mogą skorzystać dzieci z uboższych rodzin. Poza

tym wybieram miejsca mało znane, a zarazem bardzo ciekawe pod względem przyrodniczym i kulturowym¹.

Niepodjęcie samodzielnej organizacji wyjazdów przez nauczycieli wynika z różnych powodów, m.in. z obawy o odpowiedzialność w razie wypadku, z powodu braku czasu, ze względu na wygodę, z zaufania do profesjonalistów i chęci skorzystania z kompleksowo przygotowanej oferty: „współpracuję z biurem podróży z powodu profesjonalnego podejścia oraz bezpieczeństwa uczniów”, „nie martwię się o nocleg, autokar i wejścia do obiektów”, „mam jasno przedstawiony plan wycieczki, opiekę przewodnika, cennik”.

Potwierdzenie tej prawidłowości i powodów współdziałania z biurem podróży można znaleźć m.in. w opracowaniu Z. Kruczka, który wskazuje czynniki, mogące decydować o zleceniu organizacji wycieczki jednemu z profesjonalnych organizatorów turystyki. Są to: „brak wiedzy związanej z przygotowaniem wyjazdu oraz sposobów załatwiania formalności, brak zdolności organizacyjnych, czasu czy chęci” (Kruczek 2009, s. 130).

Na podstawie zebranych danych A. Zajądacz i M. Kugiejko (2017) stwierdziły, iż nauczyciele, zwłaszcza szkół podstawowych, najczęściej korzystają z gotowych ofert biur podróży. Jest to dla nich często problematyczne lub wręcz niemożliwe, aby zorganizować wspólny wyjazd: nauczyciele „nigdy nie mogą być pewni, że wszystko pójdzie zgodnie z planem, często plan wycieczki weryfikowany jest przez różne sytuacje losowe, co obarczone jest dodatkowym stresem” (Kugiejko, 2019, s. 95). Zdaniem wspomnianej autorki, większość pedagogów nie podejmuje się trudu organizacji autorskich wyjazdów. Zważywszy na fakt przejęcia przez touroperatora pełnej odpowiedzialności (prawnej, finansowej, terminowej) za wycieczkę, korzystanie ze sprawdzonych ofert biur podróży jest znacznym ułatwieniem dla nauczycieli (Kugiejko, 2019, s. 101). Z drugiej strony – można też zauważyć – że wychodząc naprzeciw rosnącemu zapotrzebowaniu, oferta biur podróży staje się coraz bogatsza, lepiej dopracowana i przygotowana.

GLÓWNE CELE WYCIECZEK SZKOLNYCH, MOTYWY ICH ORGANIZOWANIA

Wycieczka szkolna tylko wtedy może przynieść określone rezultaty, kiedy ma dokładnie sprecyzowane cele. Badani nauczyciele zostali zapytani o cele organizowanych przez siebie wyjazdów. Uzyskane odpowiedzi można przyporządkować do trzech grup celów wyróżnionych

¹ Cytaty wykorzystane w niniejszym opracowaniu zachowują oryginalną pisownię.

przez M. Drogosz (2009): poznawczo-kształtujących, rekreacyjno-zdrowotnych oraz wychowawczych (w obrębie których wydzielono jeszcze dodatkowo cele szczegółowe).

W obszarze celów wychowawczych respondenci najczęściej wskazywali na integrację jednej lub kilku klas (24 respondentów), odbudowę relacji, a także okazję do lepszego poznania uczniów (6 osób). W odniesieniu do celów poznawczo-kształcących badani zwracali uwagę na poszerzanie lub uzupełnianie wiedzy z danego przedmiotu (13 respondentów), np. z geografii („Tak planuję, aby dzieci poznały te miejsca, o których uczyły się na lekcjach geografii. Tym sposobem zorganizowałam 3-dniową wycieczkę do Trójmiasta, Warszawy oraz 4-dniową w Tatry, na Mazury, w Bieszczady”) czy języka polskiego („Wyjścia do teatru – sztuki teatralne tematycznie związane z lekturami omawianymi przez klasę”). Respondenci nie pominęli w swych wypowiedziach również celów zdrowotnych (rekreacyjnych), takich jak: poprawa stanu zdrowia czy samopoczucia uczniów, propagowanie zdrowego stylu życia, aktywnego wypoczynku, oderwanie od nauki w ławkach szkolnych (łącznie 7 respondentów).

Należy zaznaczyć, że wycieczka szkolna sama w sobie nie jest formą wypoczynku, bowiem jest realizowana w czasie tzw. zajęтым, czyli w dniach nauki szkolnej (od poniedziałku do piątku). Ale wskazane jest, aby wyjazdy kilkudniowe realizowały również cel rekreacyjno-zdrowotny, m.in. poprzez wprowadzanie do programów gier i zabaw ruchowych czy elementów turystyki aktywnej. Podczas kilkudniowych wycieczek powinien znaleźć się czas na aktywny wypoczynek dzieci i młodzieży.

W zakresie planowania wycieczek potrzeby uczniów mają zatem istotne znaczenie; stanowią podstawowy cel wycieczki szkolnej, realizowany poprzez wymienione trzy główne cele.

W odpowiedziach na pytanie o najważniejsze motywy skłaniające do organizacji wycieczek szkolnych badani nauczyciele wskazywali przede wszystkim właśnie na potrzeby swoich podopiecznych. Pisali o zainteresowaniach uczniów (20 respondentów), a także potrzebie integracji zespołu klasowego (7 ankietowanych). Osobiste potrzeby nauczycieli okazały się jednak nie mniej ważne (11 osób). W tym zakresie badani podkreślali to, że głównie kierują się swoimi turystycznymi zainteresowaniami, uwielbiają podróże, jak i wyjazdy z młodzieżą. Ale w ich wypowiedziach przewijała się także „chęć poznania uczniów w innym środowisku”, „chęć spędzania czasu z wychowanymi”, „chęć pokazania im ciekawych miejsc”. Wskazywano także na własny rozwój zawodowy czy obowiązek zawodowy wynikający

ze statutu szkoły: „zainteresowania [...] moje, pasje naukowe, współpraca z uczelniami wyższymi, innowacje pedagogiczne”, „obowiązek wynikający z programu profilaktyczno-wychowawczego”. Motywem organizowania wyjazdów turystycznych, choć nie najważniejszym i raczej rzadko występującym, mogą być również naciski bądź prośby rodziców. Jeden z respondentów zaznaczył: „Uczniowie zazwyczaj zgłaszają chęć wyjazdu, rodzice proszą o zorganizowanie wycieczki”.

FAKTYCZNE KORZYŚCI Z REALIZOWANIA WYCIECZEK SZKOLNYCH

Zarówno cele organizowania wycieczek szkolnych, jak i motywy, którymi kierują się nauczyciele przygotowując tego typu wyjścia czy wyjazdy, są ściśle powiązane z korzyściami, jakie przynoszą wycieczki szkolne. Respondentom zadano pytanie o faktyczne korzyści (dla uczniów, dla nich samych oraz dla szkoły), jakie zaobserwowali podczas wycieczki szkolnej lub po jej zakończeniu. Jednocześnie poproszono o uzasadnienie wypowiedzi na przykładzie najbardziej udanej wycieczki. Zapytano także o to, czy zdarzyło im się dostrzec jakąś korzyść, która nie była wcześniej brana pod uwagę, a nawet była zaskoczeniem.

Uzyskane wyniki badań pokazują, że nauczyciele dostrzegają wiele niepodważalnych korzyści wynikających z realizowania wycieczek szkolnych. Jeden z respondentów podkreślił: „w wycieczkach widzę same korzyści dla uczniów, szkoły, nauczycieli.”. Inny dodał: „Każda wycieczka, to ubogaca uczniów i nauczyciela”. Potwierdzenie takich poglądów można znaleźć w obszernej literaturze przedmiotu (zob. m.in. Jarzyńska, 2007; Wojciechowski i in., 2012; Janukowicz, 2015; Błaszczak, 2017; Dybska-Jakóbkiewicz, 2017; Kugiejko, 2017; Budniak, 2018; Sufa, Winiarczyk-Raźniak, 2020).

Zebrane dane pozwalają wyróżnić trzy grupy korzyści: poznawcze (kształcące), wychowawcze i zdrowotne (rekreacyjne).

Korzyści poznawcze (kształcące)

W zakresie korzyści poznawczych wymieniano: poznanie ciekawych miejsc pod względem historycznym i przyrodniczym, poznanie kultury, topografii odwiedzanych rejonów Polski czy krajów sąsiadujących, ale przede wszystkim najbliższego środowiska, zdobywanie czy poszerzanie wiedzy z różnych dziedzin życia społecznego i kulturalnego oraz z zakresu poszczególnych przedmiotów (historii, geografii, j. polskiego, biologii); zdobywanie umiejętności (np. praca z mapą turystyczną, przewodnikiem, zbiorami bibliotecznymi). Nauczyciel

historii zaznaczył: „W Warszawie uczniowie poznali wiele informacji związanych z powstaniem warszawskim oraz II wojną światową”. Nauczyciel geografii zaś podkreślił, że: „Dzieci, szczególnie z klas młodszych lubią zajęcia terenowe. Ucząc geografii przeprowadzam takie lekcje dotyczące kierunków świata lub poznawania najbliższej okolicy.” Polonistka podała przykład wyjścia do Biblioteki Jagiellońskiej: „uczniowie poznali stare zbiory biblioteczne i następnie podczas lekcji języka polskiego aktywnie uczestniczyli w opisywaniu zbiorów”. Wycieczka ma wzbudzać w uczniach aktywną postawę wobec „poza-lawkowego” sposobu zdobywania wiedzy. Dostrzegano takie korzyści, jak: zainteresowanie tematem wycieczki, doczytanie różnych informacji w Internecie, polecenie wycieczki innej klasie.

Według W. Okonia (2007, s. 473) „Wycieczki szkolne umożliwiają dzieciom i młodzieży bezpośrednie poznanie i przeżywanie środowiska lokalnego, własnego regionu, kraju ojczystego, krajów Europy i świata, ich właściwości historycznych, geograficznych, społeczno-ekonomicznych i kulturowych”. Wycieczki szkolne są sposobem wprowadzania, pogłębiania, rozszerzania, uzupełniania i utrwalania realizowanych treści kształcenia (Denek, 1997).

Korzyści wychowawcze

W odniesieniu do korzyści wychowawczych nade wszystko podkreślano następujące aspekty: lepszą integrację i głębsze poznanie zespołu klasowego („bardziej widać więzi między uczniami, kto z kim się trzyma”), wzmocnienie lub odzyskanie pozytywnej atmosfery w klasie („wycieczka to dla mnie cenny czas na rozmowy z uczniami, lepsze poznawanie ich, rozwiązywanie ewentualnych problemów interpersonalnych”), nawiązanie, wzmocnienie lub poprawa relacji między uczniami („Otwarcie uczniów na klasę równoległą, której nie znosili”), jak i na linii wychowawca (nauczyciel) – uczniowie („pozwały one bardzo zbliżyć zespół klasowy, tworzyły trwałe więzi w relacji uczniowie – wychowawca”); wzmocnienie zaufania i bliższy kontakt. Istotne też okazało się uczenie samodzielności: „Uczniowie ‘uczą się życia’, radzić sobie samodzielnie w zaistniałych sytuacjach.” Podkreślano wzmocnienie tożsamości lokalnej i narodowej. Zwracano uwagę na rozbudzenie zainteresowania własnym krajem, regionem w aspekcie wychowania patriotycznego. Bardzo ciekawa okazała się jedna wypowiedź: „Dziecko do tej pory wyjeżdżało z rodzicami na zagraniczne wycieczki. Wracając z wycieczki z Tatr stwierdziło: Polska jest piękna. W kolejnym roku dziecko zachęciło rodziców do wyjazdu na wakacje w Bieszczady”. W perspektywie kształtowania właściwych postaw

dochodzi do sytuacji, w której dziecko poddane procesowi edukacji w terenie samo staje się animatorem czasu wolnego i rekreacji we własnej rodzinie (Kugiejko, 2017).

Wśród korzyści wychowawczych płynących z organizowania wycieczek szkolnych wymienia się: szansę społecznej integracji i refleksji nad emocjami oraz relacjami społecznymi, Uczniowie rozwijają również swoje talenty i pasje, uczą się współżycia w grupie szkolnej, a nauczyciel „ma możliwość zaobserwowania dynamiki funkcjonowania grupy szkolnej, jaką jest klasa – na wycieczkach można łatwiej dostrzec liderów zespołu klasowego oraz osoby dystansujące się od kolegów” (Błaszczak, 2014, s. 90).

Korzyści zdrowotne (rekreacyjne)

W zakresie aspektów zdrowotnych uczestnicy badania wskazywali na pożytki płynące z aktywności fizycznej w trakcie trwania wycieczki. Co zaskakujące niewielu nauczycieli skupiło się na korzyściach zdrowotnych, rekreacyjnych czy higienicznych.

Na przykładzie zielonych szkół M. Drogosz (2009, s. 149) wyjaśnia, iż stanowią one „pewnego rodzaju antidotum na niedogodne warunki kształcenia w wielu szkołach. Zaczynają być lekarstwem na przemęczenie psychiczne, spowodowane rytmem życia szkolnego, odbiegającym coraz bardziej od właściwych dla młodego organizmu warunków”. O zdrowotnych aspektach wyjazdów turystycznych dzieci w wieku szkolnym dużo pisze B. Alejsiak, podkreślając wielokrotnie, że zajęcia terenowe mają wiele atutów. „Przyczyniają się one do przeciwdziałania hipokinezji, bezruchu, a tym samym upośledzenia sprawności i wydolności fizycznej dzieci i młodzieży. Są one również doskonałym sposobem na odprężenie psychiczne oraz na hartowanie organizmów już od malucha” (Alejsiak 2014, s. 1).

Jako podsumowanie tej części rozważań mogą posłużyć dwie wypowiedzi, ujmujące zbiorczo powszechnie podkreślane korzyści płynące z organizowania wycieczek szkolnych. Jeden z respondentów syntetycznie je wypunktował:

Korzyści poznawcze – zwiedzanie Zakopanego i atrakcji turystycznych, wychowawcze – z klasą nie było żadnych problemów, uczniowie wykazali się dużą samodzielnością, zdrowotne – codzienne marsze do wyznaczonych celów.

Inny nauczyciel zaznaczył:

Uczniowie poznali lepiej swoją okolicę, poznali osoby, które przekazały im żywą historię, uświadomili sobie bogactwo kulturowe i turystyczne regionu, nabyli

nowych umiejętności, dowiedzieli się nowych rzeczy o sobie, nauczyli się samodzielności, spędzili ze sobą czas we wspaniałej atmosferze, mają piękne wspomnienia na całe życie.

BARIERY W PLANOWANIU I REALIZACJI WYCIECZEK SZKOLNYCH

W podjętych badaniach skupiono się w najszerszym zakresie na określeniu obaw oraz problemów dotyczących fazy przygotowywania i przeprowadzania wycieczek szkolnych. W jednym z pytań poproszono respondentów o wskazanie barier i trudności, które uniemożliwiają lub zakłócają organizację i realizację wycieczki szkolnej, a także pełne osiągnięcie zakładanych korzyści (wraz z podaniem przykładów). Cztery kolejne pytania dotyczyły poszczególnych rodzajów przeszkód, jakie nauczyciele dostrzegają w tej kwestii (przeszkody formalne, natury osobistej po stronie nauczycieli, związane z uczniami bądź grupą/klasą, związane z rodzicami uczniów). Zebrane odpowiedzi respondentów pozwoliły wyróżnić kilka grup ograniczeń:

- w odniesieniu do nauczycieli – organizatorów wyjazdów,
- w odniesieniu do uczniów – uczestników wycieczek,
- w odniesieniu do rodziców – partycypantów całego procesu, a także
- czynniki zewnętrzne i formalne.

Barier natury formalnej i organizacyjnej

Ośmiu z 27 uczestników badania nie wskazało ani jednej przeszkody formalnej lub organizacyjnej w planowaniu i realizacji wycieczki szkolnej. Tym niemniej, jak podkreślali pozostali respondenci, pewne sytuacje mogą zniechęcać. Oto przykład takiej wypowiedzi:

Staram się nie dostrzegać problemów formalnych, dokumentacja jest do przejścia, natomiast podam przykład z września 2021 r., kiedy to już wycieczka była zaplanowana, ale pojawił się temat dotacji MEN. Termin musiał zostać przesunięty ze względu na termin rozpatrywania wniosków, rezerwacja noclegów przeniesiona, a następnie ministerstwo wycofało się z dotacji i wszystko trzeba było organizować od nowa. Przykra sprawa.

Wśród najważniejszych przeszkód nauczyciele wymieniali formalności szkolne – dużą ilość dokumentacji do wypełnienia, a także konieczność uzyskania zgód rodziców. Zwracano również uwagę na obowiązujące przepisy, w tym te związane z aktualną sytuacją epidemiologiczną w Polsce i na świecie: „Obecnie największą przeszkodą jest pandemia i przepisy dotyczące zachowania reżimu sanitarnego.”

Wymieniano również problemy ze znalezieniem opieki dla uczniów: „Moim zdaniem jako opiekun powinien jechać drugi pedagog, a u mnie w placówce jest to niemożliwe, ma jechać rodzic”.

Badacze turystyki szkolnej podkreślają, iż w przypadku młodszych klas istotną barierą okazuje się niewystarczająca liczba opiekunów przypadająca na grupę dzieci. Ze względu na małą samodzielność uczniów, ale także ich temperamentność, żywotność, ruchliwość, ławne – często nieświadome – oddalanie się od swojej grupy (Zajadacz, Kugiejko, 2017), konieczna jest odpowiednia, przewidziana przepisami, liczba opiekunów, którzy będą dbać o bezpieczeństwo każdego z uczestników wycieczki.

Respondenci wskazywali również na późniejsze trudności z realizacją podstawy programowej. Kilkudniowe wyjazdy zabierają bowiem wiele godzin lekcyjnych, a w przeładowanych programach szkolnych nie ma czasu na ich odrobienie. Niedobory czasowe są realną przeszkodą dla podejmowania jakichkolwiek zajęć pozaszkolnych. Z przeprowadzonych przez M. Kugiejko (2019) badań wynika, że dyrekcja i nauczyciele niechętnie odnoszą się do wdrażania nowych rozwiązań w tym zakresie (np. stosowania innej formy pracy, jaką są zajęcia w terenie) m.in. ze względu na brak czasu nawet na realizację materiału wskazanego w podstawie programowej.

Jedną z barier utrudniających dzieciom bezpośredni kontakt z najbliższym otoczeniem mogą być paradoksalnie dobre warunki lokalowe szkoły i wyposażenie jej w odpowiednie pomoce dydaktyczne, ułatwiające szybkie poznanie rozległej wiedzy w klasie (Budniak, 2018). Wykorzystywany w szkolnictwie sprzęt elektroniczny i aplikacje doprowadzają do zaniku wspólnych wypraw terenowych na rzecz obserwacji obszaru (zjawiska) przy pomocy różnych nowoczesnych środków przekazu (Kugiejko, 2019).

Wśród innych czynników zewnętrznych z tej grupy barier badani nauczyciele zwrócili uwagę na złą pogodę czy lockdown. W opinii dydaktyków zajęcia terenowe są czasochłonne w przygotowaniu i przeprowadzaniu (Kugiejko, 2019). Podnoszą one wprawdzie atrakcyjność procesu nauczania, ale jednocześnie charakteryzują się pewnymi ograniczeniami, wynikających np. z niekorzystnych warunków atmosferycznych czy przestrzennych, a to skutkuje trudnościami w realizacji zamierzonych celów.

Do pierwszej grupy przeszkód można też zaliczyć te związane z niewystarczającą pomocą w organizowaniu wycieczek szkolnych dyrekcji placówki. Badani nauczyciele nie wskazali jednak na przeszkody tego typu. Podobne wyniki uzyskali też P. Zarzycki i in. (2014). Stwierdzili,

że pomoc władz szkolnych w realizacji wycieczek występuje w stopniu zadowalającym. Uczestnicy tego badania wymienili też rodzaje wsparcia, jakie otrzymali. Było to: dofinansowanie, pomoc w nawiązywaniu kontaktów z organizacjami turystycznymi, a także w zdobywaniu pomocy naukowych, takich jak książki, czasopisma czy materiały video.

Podsumowując tę część rozważań, należy stwierdzić, że nauczyciele są przytłoczeni trudnościami o charakterze organizacyjnym i poniekąd zniechęceni do podejmowania inicjatyw pozaszkolnych. W związku ze wzrostem oczekiwań oraz wymagań społecznych w stosunku do nauczyciela i ucznia pedagogzy skupiają się przede wszystkim na kształtowaniu umiejętności w warunkach klasowo-lekcyjnych, kosztem inicjonowania i organizowania zajęć terenowych. „Brak motywacji do działania, zmęczenie i poczucie frustracji mogą przyczynić się do wypalenia zawodowego, utraty zaangażowania w pracę. Taka sytuacja miałaby oczywiście bardzo negatywny skutek również w nawiązaniu do organizacji zajęć wewnątrzszkolnych i pozaszkolnych, takich jak wyjścia i wyjazdy” (Kugiejko, 2019, s. 57).

Bariery dotyczące nauczycieli – organizatorów wycieczek szkolnych

Kolejna grupa trudności w kwestii planowania i realizacji wycieczek szkolnych odnosi się do nauczycieli i dotyczy spraw natury osobistej, personalnej. Ponad 30% przebadanych nauczycieli nie dostrzega tego typu problemów lub na nie nie zważa. Takie stanowisko potwierdza przykładowa wypowiedź: „moja rodzina nie jest przeszkodą w pracy zawodowej, uzupełnia i motywuje mnie, praca w drugiej szkole też nie powinna być przeszkodą, bo realizacja celów dydaktycznych jest najważniejsza”.

W wywiadach pojawiło się jednak wiele odpowiedzi, w których wskazywano na tego typu niedogodności. Jedna z badanych osób wymieniła poczucie braku wystarczających kompetencji (doświadczenia, przygotowania). Rzeczywiście, czynnikiem, który w sposób pośredni mógłby wpływać na organizację turystyki szkolnej jest praktyczne doświadczenie nauczycieli w organizowaniu tego typu imprez turystycznych. Ale uzyskane wyniki wskazują na sporą wprawę badanych w tym zakresie. Określali oni swoje doświadczenie związane z organizowaniem wycieczek szkolnych jako duże i wskazywali, że dotyczy wyjść i wyjazdów o charakterze krajoznawczo-turystycznym, ale też i przedmiotowym, jak np. „lekcje w terenie”, zielone szkoły („wyjścia tematyczne np. do komendy policji, Biblioteki Jagiellońskiej, Ogrodu

Botanicznego, Obserwatorium Astronomicznego”). Nauczyciele wędrowali z uczniami zarówno po najbliższej okolicy, jak i po regionie, zdecydowanie rzadziej poza granicami kraju. Najczęściej i najchętniej respondenci organizowali wycieczki jednodniowe, sporadycznie powyżej 5 dni. Oto jedna z wypowiedzi na ten temat:

W mojej dotychczasowej praktyce zawodowej najczęściej były to wycieczki jednodniowe, rzadziej dwudniowe. Najczęściej wyjścia na terenie naszej miejscowości i okolicy – kino, teatr, muzeum, lekcje specjalistyczne, wyjścia krajoznawcze. Autokarowe głównie do Krakowa (70 km od szkoły) – kino, teatr, opera, muzea, w tym lekcje muzealne, lekcje w terenie, zajęcia specjalistyczne.

P. Zarzycki i in. (2014) uzyskali w omawianej kwestii zupełnie inne wyniki. Podkreślili, iż jednym z powodów niechęci nauczycieli do zajęć w terenie jest m.in. brak odpowiedniego przygotowania do realizacji takiej formy zajęć. Tylko pojedyncze osoby posiadały np. kwalifikacje kierownika wycieczek, uprawnienia instruktorskie w zakresie różnych dyscyplin sportowych, stopnie ZHP, pilota wycieczek, wychowawcy kolonijnego, kierownika placówek wypoczynku dla dzieci i młodzieży czy organizatora turystyki. Z kolei M. Kugiejko (2019) podkreśla, że stosunkowo rzadka organizacja wyjazdów szkolnych przez nauczycieli wynika z ich obawy, że nie posiadają wystarczającej wiedzy na temat obowiązujących przepisów prawnych.

Kolejną barierą, którą często wymieniali respondenci był „stres związany z udanym odbyciem wycieczki” oraz „wycieńczenie fizyczne i psychiczne dla nauczyciela”. Problemy tego typu widzą też uczniowie. W pracy A. Zajadacz i M. Kugiejko (2017, s. 218) zacytowano następujące wypowiedzi uczniów o nauczycielach: „ryzyko nieprzewidzianych zachowań, wypadku, choroby”; „wygłupy i niestosowne żarciki”; „narzekanie, ciągłe pytania”; „strach przed tym, że coś może się stać”; „brak wolnego czasu (przez cały wyjazd są za nas odpowiedzialni)”; „wyczerpanie fizyczne i psychiczne (niewyspanie)”.

Do głównych przeszkód dotyczących nauczycieli zaliczono też konieczność reorganizacji życia domowego i zapewnienia opieki dla małych dzieci, zwłaszcza w przypadku kilkudniowych wyjazdów. Te problemy są ważne przede wszystkim dla nauczycieli młodych i w średnim wieku, a tacy przeważali w badanej grupie (17 osób ze stażem pracy do 20 lat). Mogło to zatem istotnie wpłynąć na częste wskazywanie tego typu barier w organizowaniu wycieczek szkolnych.

Wśród wskazywanych ograniczeń była też obawa o bezpieczeństwo uczniów i zbyt duża odpowiedzialność. Potwierdzają to też inni badacze pisząc, iż główną przeszkodą w częstszej organizacji różnych

form turystyki szkolnej jest ogromna odpowiedzialność, jaką ponoszą nauczyciele podczas wyjazdu – w pierwszej kolejności – z grupą młodszych uczniów, ale również z młodzieżą (Zarzycki i in., 2014; Zajadacz, Kugiejko, 2017).

Odrębnym problemem okazują się kwestie finansowe. Respondenci pisali o „braku wynagrodzenia za dodatkowe godziny pracy”, „braku zapłaty za wykonywane nadgodziny...” czy „braku wypłaty choćby delegacji”. W swych wypowiedziach podkreślali, że „organizacja wycieczek, szczególnie całonocnych lub kilkudniowych powinna być dodatkowo płatna dla nauczyciela”. Na niskie, nieadekwatne do odpowiedzialności za tego typu działalność, płace zwrócili też uwagę P. Zarzycki i in. (2014).

Ponadto badani nauczycieli pisali ogólnie o ograniczeniach czasowych, o poświęcaniu swojego czasu wolnego, o dużej ilości innych obowiązków czy drugiej pracy. Pojawiły się również wzmianki o problemach zdrowotnych. O ile problemy zdrowotne można uznać za mniej istotną (bo rzadszą) przeszkodę, o tyle ograniczenia czasowe wypada zaliczyć do ważnych barier utrudniających przygotowywanie wyjść i wyjazdów dla uczniów. P. Zarzycki i in. (2014) zaliczyli jednak zarówno brak czasu, jak i kłopoty zdrowotne nauczycieli do mniej istotnych barier organizowania turystyki szkolnej.

Bariery dotyczące uczniów – uczestników wycieczek szkolnych

Respondenci w swych wypowiedziach nie zapomnieli o problemach i trudnościach, z jakimi muszą się zmierzyć ich podopieczni. Podkreślano tutaj m.in. słabą kondycję fizyczną uczniów („wycieczki turystyczno-krajoznawcze w regionie Gorców i Tatr, przeważnie jednodniowe, pełne wrażeń, lecz trudne dla młodzieży ze względu na brak kondycji fizycznej”). Jak podkreśla M. Janukowicz (2015), dezaprobatę dla tego typu zajęć w terenie wyrażają częściej dzieci mniej aktywne ruchowo, ospałe, lubiące siedzący tryb życia bądź osamotnione, nie-dobrze czujące się we wspólnocie. Takie dzieci, ze względu na małą samodzielność, często preferują wyjazdy tylko z rodzicami.

Jeden z respondentów zwrócił uwagę na niewłaściwe, niezdrowe odżywianie się uczniów, inny – na kłopotliwe problemy zdrowotne, jak np. alergie. M. Kugiejko (2019) w swych badaniach – poza problemami dotyczącymi zaburzeń odżywiania (głodzenie się) – wskazała też na kwestię niewłaściwego przygotowania się uczestników wycieczek do warunków atmosferycznych czy zoofobie (strach przed zwierzętami, owadami, węzami i ptakami).

Ważną kwestią, na którą zwracano uwagę w badaniach, były dodatkowe obowiązki uczniów. Szybkie tempo życia, ograniczenia czasowe, liczne zajęcia pozaszkolne (np. codzienne treningi sportowe, szkoła muzyczna, nauka języków obcych), z których uczniowie niechętnie rezygnują (rodzice też nie godzą się na opuszczanie tych – nierzadko płatnych – zajęć) i wiele innych obowiązków mają w dzisiejszych czasach znaczący wpływ na organizację dodatkowych aktywności wykraczających poza ramy godzin lekcyjnych.

Dostrzeżono też problemy związane z niewystarczającą liczebnością grupy wycieczkowej czy 100-procentową frekwencją zapisanych na wyjazd uczniów: „Przeważnie deklarowana liczba uczestników jest większa od rzeczywistej, co powoduje komplikacje w rozliczeniach z biurem podróży”, „np. niespodziewana choroba ucznia”; „czasem chcą sami jechać, a taniej jest jak jadą dwie klasy”. Korzystnym z ekonomicznego punktu widzenia i często stosowanym „zabiegiem” jest łączenie klas w większe grupy, co pozwala na obniżenie kosztów imprezy turystycznej.

Przeszkodą okazywała się także „niechęć uczniów do zwiedzania, brak zainteresowania tematem”. Z jednej strony zasadniczym problemem okazuje się zainteresowanie grupy – zwłaszcza starszych uczniów – programem, z drugiej strony – sama turystyka staje się coraz mniej interesująca dla dzieci i młodzieży.

Biorąc pod uwagę pierwszy z wymienionych problemów, niewystarczająca oferta proponowana przez szkoły może być bezpośrednią przyczyną absencji młodych ludzi w szkolnych wyjazdach turystycznych. Przeładowane programy wycieczek skutkują panującym podczas wyjazdów pośpiechem, co z kolei powoduje zmęczenie u uczniów oraz niechęć do dalszego zwiedzania. Inną kwestią jest brak urozmaicenia. Nierzadko praktykowanym działaniem jest zwiedzanie jednego rodzaju atrakcji w obszarze np. wyłącznie środowiska naturalnego lub kulturowego (Kugiejko, 2019).

Zatem do barier można zaliczyć także różnice w oczekiwaniach i idei organizowania poszczególnych wyjść czy wyjazdów dla danej grupy wiekowej, np. co do miejsca wycieczki, celu czy charakteru. Dla najmłodszych grup wycieczki są dużym emocjonalnym wydarzeniem, dla starszych uczniów jest to dzień wolny od zajęć lekcyjnych (Kugiejko, 2017). Praca z wieloma grupami jednocześnie na jednym wyjeździe utrudnia realizację celów wycieczki – każda grupa wiekowa ma inne cechy, wymagania, obawy.

Z drugiej strony turystyka staje się coraz mniej atrakcyjna dla dzieci i młodzieży. Przybiera charakter wyłącznie konsumpcyjny; podczas

wyjazdów pomijane są treści poznawcze, widoczny jest brak poszanowania środowiska naturalnego, niechęć do aktywności ruchowej (Kugiejko, 2019). Coraz trudniej współpracuje się z młodzieżą ze względu na zmiany w poglądach, zainteresowaniach i indywidualnych wymaganiach uczniów – coraz trudniej ich czymś zaskoczyć, coraz częściej im się „nie chce”, nie odpowiada im towarzystwo, z jakim mają jechać na wycieczkę. W świetle istniejących analiz (Kugiejko, 2019) nauczyciele postrzegają swoich podopiecznych jako niechętnych szkole i jej otoczeniu. W opinii prawie 70% badanych pedagogów uczniowie nie traktują szkoły jako ważnego dla siebie miejsca wszechstronnego rozwoju. Dlatego organizowanie różnych form zajęć pozalekcyjnych nie jest inicjatywą wartą głębszego zaangażowania.

Spory problem dostrzegano w niewłaściwych zachowaniach dzieci i młodzieży („największą przeszkodą jest stopień zdyscyplinowania uczniów”), a co za tym idzie pojawiała się obawa o zdrowie i bezpieczeństwo uczniów. W wypowiedziach zwracano uwagę na „brak subordynacji uczniów”, „brak dyscypliny”, „niepodporządkowanie się regulaminowi”, „możliwe nieodpowiednie zachowania”, „niezgrany zespół klasowy”, „coraz trudniejsza młodzież z licznymi problemami”. Co ciekawe, zaledwie sześć osób wskazało wyłącznie na tego typu problemy, kolejne trzy wymieniły ten aspekt na dalszym miejscu. A przecież ponad 50% ankietowanych nauczycieli uczyło w klasach VII i VIII. Można zatem uznać, iż problemy wychowawcze związane z zachowaniem młodzieży nie są istotną barierą w realizacji wycieczek szkolnych w badanej grupie. Być może uczniowie sprawiający większe kłopoty wychowawcze na ogół nie jeżdżą na wycieczki ze swoją klasą.

Wyniki badań innych autorów również wskazują na to, iż większość nauczycieli nie dostrzega poważniejszych problemów wychowawczych podczas wycieczek szkolnych. Sporadycznie wskazywano na zachowania antyspołeczne, demoralizację, eksperymentowanie ze środkami odurzającymi, ucieczki z wycieczek. Największymi trudnościami okazywały się kłopoty z dyscypliną oraz problemy związane z integracją w klasie (Zarzycki i in., 2014).

Faktem jest, że uczniowie starszych klas szkoły podstawowej to już tzw. młodzież dorastająca, co przekłada się również na kontrowersyjne zachowania podczas wyjazdów. Problemy dotyczą m.in. trudnej do przewidzenia bezmyślności w działaniu, częstej brawury, nieprzestrzegania zasad i regulaminów, niejednokrotnie także zachowań agresywnych i przemocowych, które przejawiają się głównie w różnych formach napastliwości czy dokuczliwości (Kugiejko, 2019). To może zniechęcać niektórych uczniów do uczestnictwa w wyjazdach

ze względu na przykre doświadczenia (Sufa, Winiarczyk-Raźniak, 2020). Nieustanne problemy i kontestacja ze strony uczniów działają także demotywująco na grono pedagogiczne. Pojawiające się podczas wyjazdów problemy wychowawcze i obciążające psychikę nauczycieli poczucie odpowiedzialności za bezpieczeństwo uczniów zniechęca część pedagogów do twórczych działań i podejmowania trudu organizacji kolejnych wycieczek szkolnych.

Barierzy dotyczące rodziców – partycypanytów procesu organizowania wycieczek szkolnych

Na podstawie przeprowadzanych badań do przeszkód związanych z rodzicami można zaliczyć m.in. ich obawy dotyczące bezpieczeństwa, nadopiekuńczość, lęki przed rozłąką, niechęć do danego miejsca. Problemem stają się pojedynczy uczniowie, którzy pod wpływem rodziców nigdy nie uczestniczą w wyjściach lub wycieczkach. Wedle opinii jednej z nauczycielek wynika to najczęściej z negatywnego nastawienia dorosłych („zaoszczędzone pieniądze, dzień wolny dla ucznia spędzony w domu przy komputerze, bez konieczności nadrobiania lekcji”).

Ograniczone uczestnictwo dzieci w wycieczkach klasowych nawiązuje do tzw. cyklu życia rodziny – zależności pomiędzy wiekiem a trybem podejmowania decyzji odośnie do aktywności turystycznej (Kugiejko, 2019). Zwolnienie z wyjazdu jest możliwe w przypadku choroby dziecka lub innego powodu, który w mniemaniu rodzica jest wystarczający, by uczeń został w domu. Jak podkreśla autorka, rodzic nie zawsze podaje prawdziwe powody nieobecności, obawiając się m.in. ośmieszenia dziecka w grupie rówieśniczej. Argumenty na „nie” bywają związane z tym, że wycieczka jest nieciekawa lub rodzice nie posiadają środków odpowiednich finansowych na pokrycie kosztów wyjazdu (Kugiejko, 2019).

Ankietowani nauczyciele nie ukrywali faktu, że niewystarczający stan budżetów domowych może stanowić istotne ograniczenie w uczestnictwie dzieci i młodzieży w wycieczkach szkolnych. Pojawiło się sporo wskazań w tym zakresie, np. „ciągle za drogo, dzieci chętnie pojadą, ale po podaniu kosztów wycieczki zaczyna się wycofywanie”, „rodzice narzekający, że za drogo”. Niektóre szkoły z funduszu Rady Rodziców dofinansowują tego typu wyjazdy, w innych można spotkać się z poglądem, że rodzice mają do wykorzystania na ten cel środki z programu 500+, a nawet bon turystyczny. Wyniki badań M. Kugiejko (2019) potwierdzają fakt, że bardzo istotnym czynnikiem hamującym uczestnictwo w wycieczkach szkolnych są koszty, jakie

ponoszą rodzice. Poza opłatą za wycieczkę dochodzi jeszcze kieszonkowe i inne dodatkowe wydatki (np. kupno odzieży). Może to być zbyt obciążające finansowo, zwłaszcza w przypadku rodzin wielodzietnych.

Inne kwestie, na jakie jeszcze zwracali uwagę ankietowani stanowią wygórowane bądź rozbieżne oczekiwania rodziców („trudności w określeniu miejsca wycieczki”, „coraz większa [ich] postawa roszczeniowa”), ale również „brak chęci współpracy”, „brak chęci opieki nad klasą”, „konieczność akceptacji przez rodziców zasad wynikających z grupowych wyjazdów”.

Z jednej strony (w opinii kilku ankietowanych nauczycieli) „problem stanowią rodzice, nie uczniowie”, z drugiej zaś zdarzyła się też wypowiedź typu: „rodzice moich uczniów są bardzo elastyczni, nigdy nie spotkałam się z zażaleniami”.

* * *

Respondentów zapytano też o to, czy liczba organizowanych wycieczek szkolnych dla konkretnej klasy jest wystarczająca. Dla połowy badanych była ona zadowalająca: „Organizuję 2 wycieczki krajoznawczo-turystyczne w ciągu roku oraz kilka wycieczek terenowych i myślę, że jest to wystarczająca ilość.” Część badanych potwierdziło jednak chęć organizacji większej liczby wyjazdów, co jednak jest uzależnione od wielu czynników, w tym likwidacji lub zminimalizowania wskazanych barier („Ostatecznie to rodzice decydują o ilości wycieczek i wyjść, podpisując zgodę i opłacając udział dziecka. Wycieczek nie może być organizowanych zbyt dużo, ze względu na konieczność realizowania podstawy programowej”) oraz poprawy sytuacji epidemiologicznej („Obecnie pandemia utrudnia organizację wycieczek. Przy lepszych warunkach można zorganizować więcej wycieczek”, „W poprzednich latach organizowałam 6-7 wycieczek w ciągu roku szkolnego, obecnie nie jest to możliwe, ale będę się starać”).

Z badań innych autorów (Zarzycki i in., 2014) wynika, że pedagodzy, rodzice i uczniowie dążą do tego, aby zwiększać liczbę odbywanych wycieczek w szkołach. Podobnego zdania jest M. Kugiejko (2019, s. 56), która na podstawie wyników badań z lat 2005, 2009 i 2015 twierdzi, iż „udział szkół w organizowaniu wyjazdów turystycznych jest niewystarczający”, wskazując na bierną postawę nauczycieli wobec zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych, duży sceptycyzm w odniesieniu do inicjowania aktywności turystycznej wśród uczniów, narażanie się śmieszności w przypadku postrzegania wycieczki dydaktycznej jako części zadań wolnoczasowych (edukacja w czasie wolnym – zjawisko marginalne). Z kolei badania I. Dybskiej-Jakóbkiewicz przeprowadzone

w 2017 r. dowiodły, iż co czwarty ankietowany nauczyciel nie prowadził w ogóle zajęć w terenie. Autorka doszła do wniosku, iż nauczyciele zbyt łatwo rezygnują z takiej formy lekcji w trosce o realizację efektów kształcenia, dodając, że „może to również wynikać z czasochłonności przygotowania i przewidywanych trudności wychowawczych podczas realizacji zajęć terenowych [...]”. Często zdarza się też, że kiedy dochodzi do takich lekcji, wielu nauczycieli traktuje je jako spełnienie programowego obowiązku” (Dybska-Jakóbkiewicz, 2017, s. 112–113).

PODSUMOWANIE

Turystyka szkolna, jest lubianym przez uczniów, ważnym elementem „pozaławkowego” procesu dydaktyczno-wychowawczego, formą organizacyjną realizowaną w tzw. czasie zajętym (w czasie lekcji, w czasie tygodnia dydaktycznego). Jest źródłem wielu pozytywnych doświadczeń, co w pełni potwierdziły przeprowadzone badania. Nauczyciele dostrzegają niezaprzeczalne korzyści, wynikające z realizacji wycieczek szkolnych, zarówno dla uczniów, szkoły, jak i samych siebie. Jeden z respondentów podsumował to następująco: „(...) wycieczkę traktuję jako najatrakcyjniejszą i skuteczną formę przekazania wiedzy, nabywania nowych umiejętności i dobry sposób na integrację klasy”. Badani zauważali korzyści zwłaszcza w zakresie poznawczym (nabywanie wiedzy z danego przedmiotu, ale także różnych praktycznych umiejętności) i wychowawczym (integracja i głębsze poznanie zespołu klasowego). Zastanawiające jest jednak to, że niewielu pedagogów wskazywało na korzyści zdrowotne. Może to wynikać z organizowania krótkich wycieczek (najczęściej jedno- lub dwudniowych), albo po prostu z niedostrzegania takich walorów.

Aby jednak wycieczki przyniosły uczniom, a także szkole przewidywane korzyści, muszą być odpowiednio zaplanowane i zorganizowane. Należy zwrócić uwagę na poświęcenie związanym z tym procesem trudnościom. Na podstawie szczegółowych opinii nauczycieli – inicjatorów, a często i organizatorów turystyki szkolnej – ujawniono wielość barier i trudności tkwiących w przygotowywaniu i przeprowadzaniu wycieczek szkolnych. Trudno się więc dziwić, że „(...) coraz mniej nauczycieli podejmuje trud, a nawet ryzyko organizacji i prowadzenia zajęć w terenie” (Budniak, 2018, s. 193).

Wśród najczęściej wymienianych barier formalnych i organizacyjnych znalazły się: obszerna i pracochłonna dokumentacja związana z wyjazdem, problemy ze znalezieniem opieki dla uczniów, a także konieczność realizacji podstawy programowej. Dla blisko 30% nauczycieli nie były to jednak istotne utrudnienia.

Podobna część respondentów (niewiele ponad 30%) nie dostrzegła większych przeszkód związanych z nauczycielami i ich osobistymi sprawami. Pozostali badani do głównych przeszkód w tej grupie zaliczyli jednak: konieczność reorganizacji własnego życia rodzinnego (w tym zapewnienia opieki dla małych dzieci), poświęcanie swojego wolnego czasu, a także brak wynagrodzenia za dodatkowe godziny pracy. Zwrócono też uwagę na poważne obciążenie psychiczne: ciągle obawy o bezpieczeństwo uczniów, zbyt dużą odpowiedzialność.

Wskazując problemy leżące po stronie uczniów, pojedynczy nauczyciele zwracali uwagę na ich słabą kondycję fizyczną, niezdrowe odżywianie, problemy zdrowotne, a także ogólną niechęć do zwiedzania. Ważną kwestią, na którą zwracano uwagę były dodatkowe obowiązki i zajęcia uczniów. Wbrew pozorom niewielu badanych wymieniło problemy wychowawcze, związane z niewłaściwym zachowaniem dzieci i młodzieży.

Do głównych barier po stronie rodziców zaliczono m.in.: ich obawy dotyczące bezpieczeństwa, nadopiekuńczość, wygórowane bądź rozbieżne oczekiwania; a za najistotniejszą uznano ograniczone budżety domowe (przynajmniej części rodzin).

Nauczyciele wskazywali bardzo różnorodne czynniki, które według nich są przeszkodami w organizacji i realizacji turystyki szkolnej – jedne okazywały się mniej, inne bardziej istotne. Swego rodzaju podsumowanie powyższych rozważań może stanowić następująca opinia:

Nauczyciel organizując wycieczkę bierze na siebie dodatkowe obowiązki, za które nikt nie płaci. Dodatkowo ogromny stres towarzyszący każdemu wyjazdowi, odpowiedzialność za zdrowie i życie. Bywa także, że są osoby niezadowolone np. z menu...

I kolejny reprezentatywny cytat:

[...] zawsze znajdzie się ktoś niezadowolony, uczeń bądź rodzic, brak możliwości wyegzekwowania dyscypliny u uczniów, brak poparcia rodziców w tej kwestii, otoczenie jest zdania, że nauczyciel ma być do dyspozycji 24 h/dobę i pełnić opiekę, brak gratyfikacji finansowej za spędzony czas dodatkowy.

Interesujące jest to, że takich przeszkód nie widzi część nauczycieli charakteryzujących się dłuższym stażem pracy oraz dużym doświadczeniem w zakresie organizowania różnych form turystyki szkolnej.

M. Kugiejko (2019, s. 93) zwraca jeszcze uwagę na wiele innych kwestii, których nie ujawniły przeprowadzone badania:

Brak autorytetu samego nauczyciela-organizatora, brak profesjonalnego i kreatywnego prowadzenia wybranych form aktywności turystycznej, niedostosowanie treści realizowanych podczas wycieczek i innych wyjazdów turystycznych

do wieku i poziomu intelektualnego uczestników przyczynia się do braku chęci podejmowania organizacji wycieczek przez nauczycieli oraz uczestnictwa w nich przez uczniów. Problematyczny staje się również fakt niewystarczającej liczby godzin, ograniczenia czasowe wynikające z realizacji programu. Jeżeli natomiast wycieczka została wpisana do programu wychowawczego klasy lub szkoły i jest częścią programu przedmiotowego, wówczas można określić ją mianem obowiązkowej.

Zrozumienie wskazanych w badaniach, jak i literaturze przedmiotu przeszkód może mieć istotny aspekt praktyczny. Chodzi np. o konieczność ustalenia i ujednolicenia programu krajoznawczo-turystycznego odrębnie dla każdej klasy, zadbanie o potrzeby nauczycieli organizujących turystykę szkolną, lepsze wykorzystanie walorów wychowawczych i zdrowotnych tkwiących w różnorodnych wyjściach i wyjazdach turystycznych, a także stworzenie jasnego i sprawnego systemu dofinansowywania wycieczek szkolnych. Uzyskane wyniki mogą być zatem pomocne w podjęciu konkretnych działań służących poprawie organizacji wycieczek szkolnych, tak by gwarantowały realizację założonych celów, bezpieczeństwo i zadowolenie uczestników, a także – co również istotne – satysfakcję nauczycieli. Ponadto wyniki badań jakościowych mogą stanowić podstawę do podjęcia w przyszłości systematycznych badań ilościowych w tym zakresie, co pozwoli jeszcze lepiej zrozumieć realia i okoliczności towarzyszące organizowaniu turystyki szkolnej.

BIBLIOGRAFIA

- Adach, J. (2018). Pilot jako edukator i animator wycieczki szkolnej. W: T. Wysockański (red.), *Nauka, badania i doniesienia naukowe. Nauki humanistyczne i społeczne* (s. 7-15). Świebodzice: Idea Knowledge Future.
- Alejziak, B. (2014). Zdrowotne aspekty wyjazdów turystycznych dzieci w wieku szkolnym. Analiza porównawcza środowiska wiejskiego i miejskiego. *Studia Sieradzana*, 6A, 9-27.
- Bieńczyk, G. (2003). *Krajoznawstwo i jego związki z turystyką*. Warszawa: WSE.
- Błaszczak, E. (2017). Wybrane aspekty zorganizowanej turystyki dzieci i młodzieży szkolnej w Polsce. *Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula*, 54 (3), 262-276.
- Błaszczak, I. (2014). Znaczenie wycieczek szkolnych w wychowaniu i kształceniu uczniów klas początkowych szkoły podstawowej. *Zeszyty Naukowe. Turystyka i Rekreacja*, 1 (13), 83-92.
- Bochenek, M. (2008). *Turystyka w edukacji dzieci i młodzieży*. Biała Podlaska: Wyd. Akademii Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego.

- Budniak, A. (2018). Zielona szkoła w kształtowaniu kompetencji środowiskowych uczniów klas początkowych. *Chowanna*, 1, 179-198.
- Centkowski, J. (1988). Wycieczka historyczna. W: Cz. Majorek (red.), *Metodyka nauczania historii w szkole podstawowej* (s. 402-419). Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.
- Denek, K. (1997). Wycieczki we współczesnej szkole. Poznań: Wydawnictwo „Eruditus”.
- Denek, K. (2011). *Edukacja pozalekcyjna i pozaszkolna*. Poznań: Wyższa Szkoła Pedagogiki i Administracji im. Mieszka I w Poznaniu.
- Drogosz, M. (2009). *Krajoznawstwo i turystyka w szkołach i placówkach oświatowych. Poradnik dla dyrektorów i kadry pedagogicznej*. Warszawa: ABC Wolters Kluwer Bussines.
- Dybska-Jakóbkiewicz, I. (2017). Znaczenie wycieczek w szkolnej edukacji geograficznej. *Zeszyty Naukowe. Turystyka i Rekreacja*, 2 (20), 107-114.
- Janowski, I. (2003). *Krajoznawstwo i turystyka szkolna*. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Janukowicz, M. (2015). Wycieczka dydaktyczna alternatywą dla edukacji transmisyjnej. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika*, XXIV, 253-264. <https://doi.org/10.16926/p.2015.24.20>
- Jarzyńska, I. (2007). Organizowanie i wykorzystanie wycieczek przyrodniczych w zintegrowanej edukacji wczesnoszkolnej. *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, 1, 23-31.
- Kamel, M. (2012). Turystyka kulturowa dzieci szkolnych. *Turystyka Kulturowa*, 8, 5-22.
- Kruczek, Z. (2009). *Kompendium pilota wycieczek*. Kraków: Proksenia.
- Kugiejko, M. (2017). Organizacja wycieczek szkolnych jako element wpływu edukacji szkolnej na rozwój uczniów. *Zeszyty Naukowe. Turystyka i Rekreacja*, 18 (2), 147-158.
- Kugiejko, M. (2019). Turystyka szkolna w województwie wielkopolskim. *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, XXI, seria: Turystyka i rekreacja – Studia i prace, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Łobożewicz, T., Bieńczyk, G. (2001). *Podstawy turystyki*. Warszawa: Wyższa Szkoła Ekonomiczna.
- Okoń, W. (2007). *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa: Żak.
- Pawelec, L. (2008). Wymiar regionalny wycieczki szkolnej. *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, 1-2, 68-77.
- Rozporządzenie (2018). *Rozporządzenie Ministerstwa Edukacji Narodowej z dnia 26 lipca 2018 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki* (DzU 2018, poz.1533).
- Stach, E. (2017). Wycieczki szkolne na przykładzie wybranych zespołów szkół z Krakowa i Krzeszowic – analiza porównawcza. W: M. Drewnik, M. Mika (red.), *Człowiek i jego działania: spojrzenie geografa* (s. 273-289).

- Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.
- Sufa, B., Winiarczyk-Raźniak, A. (2020). Wycieczka jako metoda nauczania i wychowania uczniów w edukacji wczesnoszkolnej. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica*, 15, 223–241.
- Wojciechowski, K. H., Bochenek, M., Kędra, P., Rafalska, B. (2012). Wpływ autorskiego programu turystyczno-krajoznawczego na wiadomości o regionie. *Sport Tourism*, 19, 202–207.
- Wojtyczka, J. (2000). *Organizacja turystyki młodzieży szkolnej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Zajadacz, A., Kugiejko, M. (2017). *Między swobodą a zakazem w organizacji wycieczek szkolnych*. W: A. Stasiak, J. Śledzińska (red.), *Między swobodą a zakazem, czyli o bezpiecznym korzystaniu z przestrzeni turystycznej* (s. 207–225). Warszawa: Wyd. PTTK „Kraj”.
- Zarzycki, P., Grobelny, J., Gliński, M. (2014). Turystyka szkolna – kłopot czy wartość dla nauczyciela przy rozwiązywaniu problemów wychowawczych. *Aktywność Ruchowa Ludzi w Różnym Wieku*, 4 (24), 45–53.
- Zielecki, A. (2007). *Wprowadzenie do dydaktyki historii*. Kraków: Avalon.
- Żuk, G. (2017). Wycieczka szkolna w procesie kształtowania tożsamości. W: M. Dziekanowska, M. Wójcicka (red.), *Tradycja dla współczesności. Ciągłość i zmiana, t. 11. Tożsamości w procesach społeczno-kulturowych* (s. 235–249). Lublin: UMCS.

